

КЛАСИФІКАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

КАТРИЧ А.В. - аспірант Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України

УДК346.9(346)(52)
DOI:10.32782/NP.2020.2.26

В статті путем аналізу наукових поглядів стосовно класифікації господарсько-процесуальної відповідальності сформульовані окремі види і способи класифікації, визначено, що питання господарської процесуальної відповідальності повинні мати свої власні загальні риси юридичної відповідальності, і мають специфічні риси, що дозволяють відокремити її від інших видів відповідальності. Визначено, що господарська процесуальна відповідальність має форму негативної відповідальності, коли до особи застосовується процесуальна відповідальність (в формі процесуального примусу) за скоєне правопорушення, передбачене господарським процесуальним законодавством. Проаналізовано, що сукупність дій учасників господарського судопроцесу і інших осіб, присутніх в залі судового засідання, порушують загальнодержавний порядок і перешкоджають нормальному веденню судового розгляду господарських справ, а також невиконання вказаних постанов суду є підставою для застосування заходів процесуального примусу.

Ключові слова: юридична відповідальність, процесуальна відповідальність, господарський судопроцес, господарська процесуальна відповідальність, позитивна відповідальність, негативна відповідальність.

Постановка проблеми

На сьогодні Україна направлена на створення правової держави, саме тому розгортається масштабне реформування всіх сфер суспільного життя. Одним із векторів даного руху є реформування процесуальних галузей у площині забезпечення належного рівня добросовісної поведінки учасників судового процесу.

Відповідальність - процесуальний засіб забезпечення суб'єктивних прав суб'єктів господарського-процесуального права. Крім того, як відомо, будь-який обов'язок тільки тоді стає мірою належної поведінки, коли йому кореспондує певний вид відповідальності. У сучасній юридичній науці термін «процесуальна відповідальність» є збірним поняттям. Кожна галузь права характеризується своєрідною відповідальністю, яка є одним із факторів галузевої самостійності.

Стан дослідження

Окремі питання класифікації господарсько-процесуальної відповідальності були предметом дослідження таких учених, як Рєзнікова В.В., Фонова О.С., Смітюх А.В., Кот О.О., Соломчак Х.Б., Шульга А.М., Подцерковний О.П., Бутнев В.В. та ін. Незважаючи на ґрунтовні результати видатних науковців, окремі питання класифікації відповідальності господарської процесуальної відповідальності не втрачають своєї актуальності.

Метою статті є визначення класифікації господарської процесуальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу

Класифікація – категорія, що відбиває очевидне і зрозуміле кожному і в той же час надзвичайно насичена, неоднозначна. З цих причин теоретичні основи класифікації досі недостатньо вивчені як у філософському (гносеологічному і методологічному), так і у вужчому, практичному плані – стосовно окремих галузей знань, у тому числі стосовно теорії права.

У Словнику під редакцією С.І. Ожегова під класифікацією розуміється: розподіл по групах, розрядах, класах; система, по якій що-небудь класифіковане [1, с. 238]. Словник української (1970-1980) мови в 11 томах, який укладено великим колективом науковців за україномовною літературою від часів Котляревського до 1980 року, визначає класифікацію як «систему розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями». У вказаному джерелі говориться, що класифікацією називається система розміщення предметів за класами на підставі схожості цих предметів у середині класу і їх відмінності від предметів інших класів [2, с. 175].

Кваліфікацію можна розглядати у двох аспектах:

1. Офіційна (легальна) кваліфікація – це кваліфікація, що здійснюється уповноваженими на те державою особами. Наслідки такої кваліфікації закріплюються в процесуальних документах (постановах, ухвалах, вироках) і мають обов'язковий характер (є юридично значущими).

2. Неофіційна класифікація – це відповідна правова оцінка, що дається окремими громадянами, науковцями у наукових статтях, монографіях, підручниках, навчальних посібниках, у виступах на наукових конференціях тощо. Така кваліфікація не має обов'язкового характеру (не є юридично значущою), відображає лише позицію автора, але може враховуватись суб'єктами офіційної кваліфікації.

Питання класифікації господарсько-процесуальної відповідальності розглядаються на базі загальнотеоретичних та методологічних проблем класифікації юридичної відповідальності. Вивчення проблем відповідальності в господарському процесі повинно здійснюватися за допомогою встановлення зв'язків між юридичною відповідальністю і елементами процесуальної відповідальності.

У загальній теорії права наводяться різні класифікаційні критерії розподілу юридичної відповідальності на види. Так, залежно від суб'єкта відповідальності, юридична відповідальність поділяється на відповідальність держави, відповідальність юридичних і фізичних осіб. Зокрема, А.І. Кожевников каже про особливості відповідальності індивідуальних суб'єктів і відповідальності колективних суб'єктів. М.С. Богданова, крім інших підстав, пропонує використовувати як класифікаційний критерій – суб'єкт, який залучає до юридичної відповідальності.

У юридичній літературі найбільш поширеним є визначення, що процесуальна відповідальність може бути двох форм: позитивна та негативна.

У негативному та позитивному видах відповідальності притаманні наступні ознаки:

1. Встановлюється державою в заборонних та заохочувальних правових нормах.

2. Виступає засобом державного переконання і правового стимулювання.

3. Застосовується спеціальними уповноваженими суб'єктами.

4. Пов'язана з позбавленням або наданням особі певних прав, можливостей та інших соціальних благ.

5. Виражається в певних негативних або позитивних наслідках майнового, організаційного і особистого характеру.

6. Виступає формою реалізації каральної або заохочувальної норми права в конкретному випадку і до конкретної особи.

7. Настає лише за вчинення правопорушення.

На думку В.В. Копейчикова, ретроспективна юридична відповідальність є специ-

фічними правовідносинами між державою і правопорушником в наслідок державно-правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку перетерпіти позбавлення і несприятливі наслідки особисто, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення.

У свою чергу, позитивна правова відповідальність є фундаментом правової системи, оскільки відповідальна людина не тільки зіставляє свої дії з суспільними нормами, а й дотримується їх. Більше того, чим вищий рівень позитивної правової відповідальності, тим рідше виникає негативна відповідальність, яка є крайньою мірою держави[3].

Зокрема, А. М. Шульга стверджує, що позитивна відповідальність – це відповідальність «за майбутні дії», яка припускає існування у суб'єкта права відповідного морального обов'язку (морально-юридичного обов'язку), передбаченого нормативно-правовим документом, де, приміром, зазначено, що суб'єкт відповідає за стан справ у сфері своєї службової діяльності [4, с. 55].

Господарська процесуальна відповідальність має форму негативної відповідальності, коли до особи застосовується процесуальна відповідальність (у формі процесуального примусу) за скоєне правопорушення, яке передбачено господарським процесуальним законодавством.

Позитивна відповідальність у господарському судочинстві – це правовідношення, в якому добровільно і свідомо реалізуються суб'єктивні права і обов'язки учасників процесу та правомірною поведінкою.

Також наступною класифікацією господарської процесуальної відповідальності – за формою скоєння правопорушення:

- 1) протиправна дія;
- 2) протиправна бездіяльність.

Якщо говорити про протиправні дії, то законодавством не передбачено, які дії можуть бути кваліфіковані як порушення порядку в залі судового засідання. Слід зазначити, що в цьому немає практичної потреби, тому що перелік даних дій може

бути дуже змістовним. Тому в кожному конкретному випадку суд вирішує самостійно та керується своїм внутрішнім переконанням.

Аналізуючи судову практику, можна сказати, що до них відносяться суперечки, недоречні репліки тощо. З огляду на викладене, активні умисні дії особи, спрямовані на порушення встановлених правил поведінки в суді, є протиправними та тягнуть за собою застосування заходів процесуального примусу, тобто настання процесуальної відповідальності. Це, зокрема, можуть бути дії, спрямовані на протиправне перешкодження здійсненню господарського судочинства, внаслідок яких судочинство не може відбутися взагалі або істотно ускладнюється (хуліганські дії в приміщенні суду, образа судді чи інших учасників процесу, неправдиві повідомлення про наявність вибухових чи отруйних речовин, тощо).

Що стосується протиправної бездіяльності, у разі якої суд також може застосувати засоби процесуального примусу можна віднести ухилення особи від виконання покладених на неї процесуальних обов'язків.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що дана класифікація залежить від форми прояву та динаміки у поведінці учасників господарського процесу.

Також господарсько-процесуальна відповідальність може бути класифікована залежно від місця вчинення процесуального правопорушення:

- 1) заходи реагування на порушення, вчинені в залі судового засідання,
- 2) заходи, вчинені поза його межами.

Такі заходи процесуальної відповідальності, як попередження та видалення із залу судового засідання, можуть бути застосовані судом до осіб, які не виконують розпоряджень голови. Розпорядження голови – це усні владні вказівки суду учасникам процесу, спрямовані на забезпечення порядку в судовому засіданні

Так, у разі порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого застосовується попередження про неприпустимість по-

рушення порядку і можливість видалення порушника із зали судового засідання. Зміст такої відповідальності проявляється в офіційному осуді протиправних дій правопорушника судом та визначення щодо недопустимості такої поведінки. Основною ознакою, на підставі якої їх можна віднести до даної класифікації в тому, що вони здійснюються в залі судового засідання.

До другої категорії можна віднести такий захід процесуальної відповідальності, як тимчасове вилучення доказів для дослідження судом. Так, згідно зі статтею 134 ГПК України у разі неподання письмових, речових чи електронних доказів, що вилучені судом, без поважних причин або без повідомлення причин, суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів державним виконавцем для дослідження судом. Ключовою функцією такого заходу є забезпечення процесу доказування[5].

Отже, сукупність дій учасників господарського судочинства та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, що порушують громадський порядок та перешкоджають нормальному веденню судового розгляду господарських справ, а також невиконання вказівок голови щодо забезпечення належного порядку в судовому засіданні є підставами для застосування заходів процесуального примусу.

Іншу класифікацію можна охарактеризувати відносно заходів, які застосовуються до учасників процесу:

1. Заходи, які позбавляють учасника процесу окремих прав.
2. Заходи, які на окремий час припиняють реалізацію процесуальних прав та обов'язків
3. Заходи, пов'язані із застосуванням юридичної нікчемності.

Так, наприклад, Г. М. Пенчева виокремлює форми господарсько-процесуальної відповідальності, зазначаючи, що їх можна класифікувати за ознаками характеру застосовуваних заходів та нормативного закріплення, а саме: штрафні санкції; компенсаційні санкції; застосування несприятливих процесуальних наслідків [6, с. 256].

Наприклад, В. В. Бутнєв, крім судових штрафів, до заходів процесуальної відповідальності пропонує відносити позбавлення процесуальних прав. У свою чергу, О. Г. Столяров вбачає цивільну процесуальну відповідальність у накладенні штрафу або обов'язку по відшкодуванню судових витрат, а також у застосуванні наслідків у вигляді зміни процесуального положення суб'єктів відповідальності або в зобов'язанні здійснити певні дії (наприклад, направлення справи для перегляду судом нижчої інстанції при порушенні ним норм процесуального права), що мають процесуальний характер[7, с. 43].

Певна складність виникає при розмежуванні заходів господарської відповідальності, що застосовуються у сфері господарського та інших процесів і інших галузей права. Наприклад, В. В. Молчанов ототожнює судовий штраф і штраф як міру адміністративного покарання. Услід за В. В. Молчановим, Д. Г. Нохрін відносить судовий штраф, а також попередження і видалення із залу судового засідання до заходів адміністративної відповідальності. Слідуючи даній логіці, можна зробити висновок і про те, що штраф у кримінальному праві і штраф в адміністративному праві також не мають ніяких істотних відмінностей, хоча вказані примусові заходи традиційно відносяться до різних самостійних видів юридичної відповідальності – кримінальної і адміністративної. Підставою самостійності кримінальної і адміністративної відповідальності є зовсім не наявність самостійних заходів відповідальності (тим паче, що штраф і арешт присутні в обох галузях права), а особливий механізм (юридичний режим) застосування відповідних примусових мерів, особливий характер підстави відповідальності. Так само розмежовуються штрафні санкції у господарському праві та неустойка у цивільному праві.

При цьому штраф у господарському процесі не може бути тотожним штрафам у цивільному чи адміністративних процесах. Адже ці штрафи не лише мають специфічний суб'єктний склад реалізації, процесуальний порядок застосування, але й, що головніше, різне значення, мету та місце,

загалом, у процесуальних відносинах як форми реалізації матеріальних відносин. Зокрема, будучи передбаченими у положеннях ГПК, відповідні штрафи стають елементом господарської системи, адже спонукають не просто до виконання приписів процесуального закону, забезпечуючи порядок у господарському судочинстві, але служать елементом прискорення розгляду справ та загалом прискорення обертання капіталів, якому слугує господарський процес

Наступною класифікацією господарської процесуальної відповідальності є її поділ за суб'єктами:

1. Суддя
2. Учасники процесу.

Даний поділ визначається залежно від того, до кого може застосовуватися відповідальність у господарському судочинстві.

Також, аналізуючи господарську правову відповідальність, можна визначити, що її класифікація може бути застосована до класифікації господарської процесуальної відповідальності:

1. Відшкодування збитків. Цей вид відповідальності має на меті поновлення порушеної матеріальної сфери учасника процесу. Наприклад, цей вид закріплено в главі 10 ГПК «Забезпечення позову». Так, згідно зі статтею 136 забезпечення позову є ефективним захистом або поновленням порушених прав чи оспорюваних прав[5].

2) Застосування штрафних санкцій – спрямовано на покарання за допущене правопорушення. Стаття 135 ГПК визначає, що суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у встановлених випадках.

3) оперативними санкціями – застосування до учасників процесу заходів оперативного впливу з метою припинення або попередження правопорушення.

Висновки

Таким чином, можна зробити висновок, що відповідальності у господарському судочинстві властиві загальні риси юридичної відповідальності, та має специфічні риси, дозволяє відмежувати її від інших видів відповідальності.

Запропоновано класифікацію відповідальності у господарському судочинстві за такими критеріями: 1) за формою – позитивна та негативна відповідальність; 2) за формою скоєння правопорушення – протиправна дія та протиправна бездіяльність; 3) за місцем вчинення процесуального правопорушення - заходи реагування на порушення, вчиненні в залі судового засідання, та заходи, вчинені поза його межами; 4) за видами заходів, які застосовуються до учасників процесу - заходи, які позбавляють учасника процесу окремих прав, заходи, які на окремий час припиняють реалізацію процесуальних прав та обов'язків, заходи, пов'язані із застосуванням юридичної нікчемності.

Література

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка, 1973. 847 с.
2. Білодід І. Словник української мови : академічний тлумачний словник : в 11 т.. К. : Наукова думка, 1970- 1980. Т. 4. 1973.
3. Соломчак Х.Б. Позитивна правова відповідальність людини: філософсько-правовий вимір. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/03_2013/13shbarv.pdf
4. Шульга А. М. Юридично значуща поведінка: «негативна» і «позитивна» відповідальність. *Право і Безпека*. 2012. № 1.- С. 55-58.
5. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
6. Подцерковний О. П. Господарське процесуальне право: підручник. Х.: Одісей, 2012. 400 с.
7. Бутнев В. В. Гражданская процессуальная ответственность: монография. Ярославль: ЯрГУ, 1999. 62 с.

АНОТАЦІЯ

У статті шляхом аналізу наукових поглядів щодо класифікації господарсько-процесуальної відповідальності сформульовані окремі види та способи класифікації, визначено, що питання господарської процесуальної відповідальності мають властиві загальні риси юридичної відповідальності та мають специфічні риси, що дозволяє відмежувати її від інших видів відповідальності. Визначено, що господарська процесуальна відповідальність має форму негативної відповідальності, коли до особи застосовується процесуальна відповідальність (у формі процесуального примусу) за скоєне правопорушення, яке передбачено господарським процесуальним законодавством. Проаналізовано, що сукупність дій учасників господарського судочинства та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, що порушують громадський порядок та перешкоджають нормальному веденню судового розгляду господарських справ, а також невиконання вказівок голови щодо забезпечення належного порядку в судовому засіданні є підставами для застосування заходів процесуального примусу.

Ключові слова: юридична відповідальність, процесуальна відповідальність, господарське судочинство, господарська процесуальна відповідальність, позитивна відповідальність, негативна відповідальність.

CLASSIFICATION OF ECONOMIC AND PROCEDURAL RESPONSIBILITY

The article, by analyzing scientific views on the classification of economic and procedural liability, formulates certain types and methods of classification, determines that issues of economic and procedural liability have common features of legal liability, and have specific features that distinguish it from other types of liability. It is determined that economic procedural responsibility has the form of negative responsibility, when a person is subject to procedural responsibility (in the form of procedural coercion) for an offense, which is provided by economic procedural legislation. It is analyzed that the set of actions of participants in commercial proceedings and other persons present in the courtroom, violating public order and impeding the normal conduct of court proceedings, as well as failure to follow the instructions of the presiding judge to ensure proper order in court are grounds for coercive measures. .

Keywords: legal liability, procedural liability, commercial litigation, commercial procedural liability, positive liability, negative liability